

Sosyal Bilimlerde “Objektiflik” Efsanesi

Vehbi BAYHANⁱ

Öz: Pozitivist paradigma, objektif bilgi üretmenin önemine vurgu yapar. Toplumu ve insanları, tıpkı bir nesnenin incelendiği gibi değerden bağımsız araştırmak gerektiğini öne sürer. Ancak, “suje ve obje” arasında kurulan ilişki sonucunda ortaya çıkan “bilgi”, sujenin ait olduğu sosyolojik bağlamdan soyutlanamaz. Tabiat bilimlerinde, suje konumundaki bilim adamının incelediği objeleri değerden bağımsız incelemek mümkün iken, sosyal bilimler ve özellikle sosyolojide bu nesnellik mümkün olamamaktadır. Bu gerçekten hareketle sosyolojide pozitivist paradigmaya yapılan eleştiriler çerçevesinde hermeneutik paradigma geliştirilmiştir. Yorumsamacı gelenekte “anlam” temelinde “göreceli” bilgi üretimi önemlidir. Aşırı görecelik, üretilen bilginin bağlamdan bağlama farklılaşmasını getirmektedir. Sosyal bilimlerin ve sosyolojinin kuruluşundan günümüze kadar objektiflik olgusu başat tartışma konusudur. Bu bağlamda pozitivism ve hermeneutik paradigmayı aşan eklektik ve yeni modeller ortaya çıkmaktadır. Düşünsel sosyoloji, ilişkisel sosyoloji vb. gibi.

Anahtar Kelimeler: Pozitivism, hermeneutik, objektiflik, görecelik, düşününsellik, ilişkisellik.

“Objectivity” Legend in Social Sciences

Abstract: Positivist paradigm emphasizes the importance of producing objective information. It asserts that society and human beings should be analyzed like an object regardless of the value. However the information that emerges as a result of the relationship between “subject” and “object” can not be abstracted from that of the subject's sociological context. While it is possible for a scientist to analyze the objects regardless of the value in natural sciences, this objectivity is not possible in social sciences especially in sociology. With this reality, within the framework of the criticisms made to the positivist paradigm, hermeneutic has been developed in sociology. In hermeneutic, it is important to produce “relativistic” information on the basis of “meaning”. Extreme relativism causes differentiation of the produced information from context to context. The objectivity phenomenon has been the main subject of discussion in social sciences from the establishment of sociology till now. In this context, eclectic and new methods emerge which excess hermeneutic and positivist paradigms. Like reflexive sociology, relational sociology etc.

Keywords: Positivism, hermeneutic, objectivity, relativity, reflexivity, relationality.

ⁱ Doç. Dr., İnönü Üniv., Fen-Edebiyat Fakültesi, Sosyoloji Bölümü, vehbi.bayhan@inonu.edu.tr.

Giriş

İnsan var olduğundan itibaren bir bilme faaliyeti içindedir. “Bilen” (suje) ile “Bilinen” (obje) arasındaki bağlantının oluşturduğu “bilgi” süreci, toplumların ve kültürlerin temelinde yer almaktadır. İnsan, bilgi sayesinde kendini, doğayı ve diğer insanları tanımaktadır. İnsanın yaşaması ve doğaya hâkim olması, geliştirdiği bilgiler, özellikle de sistemli bilgi türü olan bilimsel bilgiler sayesinde olmuştur. Bilgi ve özellikle bilimsel bilgi, sosyal tarih sürecinde birikimli olarak artmaktadır. Bilgi, ilk önce sistemli düşünme faaliyeti olarak, bütün bilimlerin de kaynağını teşkil eden felsefenin temelinde yer almaktadır. Kelime anlamı itibariyle de “hikmet sevgisi” veya “bilgelik sevgisi” demek olan “felsefe”; insan, toplum ve evren hakkında kapsamlı düşünme faaliyetini içerir. İlk çağ felsefesi, tabiatı sorgulama ile başlarken, felsefede insan ve topluma ilişkin analizler Sokrates ile başlamıştır. Düşünce tarihinde, belli bir süreç içinde, bilimler felsefeden kendi metotlarını ve alanlarını belirleyerek bağımsızlıklarını kazanmıştır. Bilimlerin felsefeden ayrılma sırası, Auguste Comte’un bilim sınıflaması çerçevesinde, astronomi, matematik, fizik, kimya ve biyoloji, nihayet sosyolojinin gelişmesiyle tamamlanmıştır. Dolayısıyla, tabiatı tanıma, anlama ve tabiata hâkim olma bağlamında önce tabiat bilimlerini geliştiren insan; kendisini ve toplumu incelemeyi, anlamayı ve açıklamayı, yani sosyal bilim faaliyetini sona bırakmıştır (Bayhan, 1997: 62-63). Bu süreçte, bilim olma vasfı ve hüviyetini taşımak için felsefeden en son bağımsızlığını kazanan sosyal bilimler, daha önce bilimsel metodunu kuran fen bilimlerini taklit etmiştir. Bu bağlamda, “pozitivizm” başat paradigma olarak sosyal bilimler ve özelde sosyoloji için önemli epistemolojik ve metodolojik bir araç olarak işlev görmüştür.

Fen bilimleri anlamında fiziki doğanın, sosyal bilimler anlamında toplumsal doğanın işleyiş kurallarını öğrenip “açıklamak”, böylece fiziki ve sosyal doğanın yasalarını bularak onları kontrol edebilmek ve gelecekte olması muhtemel gelişmeleri önceden tahmin etmek ve geleceği planlamak pozitivist bilim paradigmasının temel amacıdır.

Pozitivist paradigmanın temellerini Bacon’a kadar götürebiliriz. Bacon’a göre, insan, 'tabiat'ı anlar ve ona hükmeder. Bunu hem nesnelere hem zihne bakarak yapar. Anlamak hükmetmektir; bilgi güçtür; bilmek, yapmaktır (Bacon, 2012: 15). Pozitivist bilim paradigmasının amacı “kontrol için bilmektir”. Yani, doğanın boyunduruk altına alınmasıdır. Dolayısıyla, bilim evreni bir bütün olarak insanlığın faydalanabilir kaynağına dönüştürebilecek teknolojiyi destekleyen bir ideolojidir (Gouldner, 2015: 642). Bilgi ve bilim, tabiatı yönetebilmek ve kontrol etmek için bir araç olarak kullanılmaktadır.

Bu çerçevede üretilen bilimsel bilgiler evrensel, genel geçer ve objektiftir. Ancak, bu özelliklerden objektiflik olgusunun bir efsane olduğu, en azından bilgi üretilirken tam objektif olunamayacağı, sosyal bilimlerin ve özellikle sosyolojinin gelişme sürecinde sorgulanır olmuştur.

Rasyonel olduğuna ve dünyanın nesnel bilgisini sunduğuna inanılan bilim, bireysel inanç ve tahminlerin dışında herkes için geçerli olabilecek bilgilerin yaratım merkezi olarak algılanır. Örneğin sigara içmenin kansere neden olduğu ya da metalin ısınınca genleştiği yargıları bir ateiste ya da dindara, bir muhafazakâr ya da liberale göre farklılık göstermez. Bu anlamda doğa bilimcinin sosyal bilimciye nazaran değer yüklü yargılarını işin içine katmadığı kabul edilir ve nesnellikle ilgili olarak teorisinin nesneye olan uygunluğu, herkesçe denetlenebilirliği, sınanabilirliği ve doğrulanabilirliği dikkate alınır. Gerçekten de, bir doğa bilimcinin bir atomu isyana teşvik etmesi ya da bir ağacı sınıf mücadelesi içerisine sürüklemesi pek beklenmez ve doğa bilimcinin araştırma nesnesi üzerinde bu anlamda ideolojik tarafsızlığı bir sosyal bilimciden daha çok başarabildiği şüphe götürmez. Böylesi bir realite, “bilimsel olan”ı yakalama ve “nesnel bilgi”yi edinebilme gayesinin doğa bilimsel bir takım yöntemsel ilkelerin uygulanması, disiplinlerin belli şartlar ve zorunlulukları yerine getirebiliyor olması inancını doğurmuştur. Fakat nesnel ve daha genel olarak bilimsel olmak adına öne çıkan bu “şartlar ve zorunluluklar” sosyal bilimlere aktarıldığında ciddi sıkıntılar vuku bulmuştur. Sosyal bilimciler, ilk etapta, nesnel olmak ve bilimsel olana uygun hareket etme amacıyla, kendi tarihsel, kültürel ve politik etkilerin belirleyiciliğinden yalıtık oldukları ya da olmaları gerektiği düşüncesini taşımış, inceledikleri kültürel ve tarihsel nesnenin de bu özelliklerden arınmış bir “şey” olduğu savını öne çıkarmışlardır. Yani nesnellüğün doğa bilimsel temelleri, sosyal bilimlere aktarıldığında, doğa bilimleri gibi işleyen sosyal fenomenler alanı tasarlanması girişimleri kaçınılmaz hale gelmiştir. Nesnellik ile doğa bilimsel bilgi arasındaki özdeşleştirme, sosyal bilimlerde “nesnel olma”nın problematik bir hal almasına ve araştırmacıların bunu çözmek adına “sosyal olan”ı, doğa bilimsel bir inceleme nesnesi gibi ele almasına sebep olmuştur (Öztürk, 2013: 200). Bu endişeden dolayı pozitivist paradigmanda objektiflik sorunsalı en önemli amaç olarak görülmüştür. Objektifliğin, insan ve toplumun bağlamdan bağlama değişebilirliği, yani göreceliği gerçekliğini engellediğinden hareketle hermeneutik paradigma üretilmiştir.

Pozitivist ve Hermeneutik Paradigmalar Bağlamında “Objektiflik” Sorunsalı

Sosyal bilimlerde ve yaygın olarak sosyolojide, nesnellığe ilişkin tavır alışlarda pozitivism ve hermeneutik iki ana eğilim olarak öne çıkmıştır. Günümüz tartışmalarında dahi, (Heidegger ve Gadamer’den Habermas, Foucault, Derrida ve hatta Rorty’ye kadar) özneler arası diyalogun bir hakikat iddiası taşıyıp taşıyamayacağı sorusuna yanıt buluyor olmamız, 19. yüzyılda sosyal bilimlerin en merkezî problemlerinden biri olarak görülen tarihsel ve kültürel olarak etkilenmiş bir öznenin nasıl nesnel yargılar ortaya koyabileceği sorusunun yanıtlanma çabasının hâlen sürdüğü anlamına gelir (Öztürk, 2013: 201-202).

Sosyoloji, felsefeden bağımsız bir bilim olma sürecinde pozitivist paradigma ile epistemoloji ve metodolojisini inşa etmiştir. Sosyoloji, toplumdaki

krizlere çare bulmak amacıyla kurulmuştur. Bu bağlamda, sosyolojinin gelişmesi, özellikle Batı Avrupa'dan kaynaklanan ve daha sonra global boyutlara varan değişimler çerçevesinde olmuştur. Bu değişimler, 18. ve 19. yüzyıl Avrupa'sındaki "iki büyük devrim"; yani 1789 Fransız Devrimi ile Sanayi Devrimi'nin toplum hayatında meydana getirdiği değişimlerdir (Giddens, 1993: 14-15). Köklü sosyal değişimlere neden olan bu devrimler beraberinde toplumun bunalımını da getirmiştir. İnsanlık tarihinde önceleri sosyal krizlere çözüm bulmak için büyücüler, kâhinler, bilginler, felsefeciler, kahramanlar vb. kişiler uğraşmıştı. Ancak, 18. ve 19. yüzyıldaki köklü değişimlerin yarattığı krizlere, tabiat bilimlerindeki gelişmelere paralel olarak bilimsel araştırma ile çözüm bulma girişimleri başladı. Bu anlamda, A. Comte yeni bilimi yani sosyolojiyi, fizik modeli üzerinde kurarken; Maden Mühendisi olan Le Play, yeni bilimi jeoloji modeli üzerinde oluşturmaktadır (Kösemihal, 1993: 22-23). Bu çerçevede, Comte, toplumsal krizlere çözüm olacak yeni bilim için önceleri "toplumsal fizik" kavramını düşünürken, aynı ifadenin başkaları tarafından kullanılmasından dolayı yeni bilime "sosyoloji" adını vermiştir. Comte, fizik biliminden esinlenerek, toplumsal olguları açıklayan yasaları "toplumsal statik" ve "toplumsal dinamik" olarak analiz ile irdelenebileceğini ifade eder.

Comte, toplumların gelişme sürecini, tıpkı insan zihninin gelişme süreci gibi teolojik, metafizik ve pozitif aşamalardan geçerek evrildiği biçiminde açıklamaktadır. Son aşama olan pozitif, yani bilimsel aşama bağlamında, toplumların da pozitivist yöntemle araştırılabileceğini öne sürmektedir. Böylece toplumun yasalarına ulaşmak mümkün olacaktır. Comte, evrimci bir görüşle bütün toplumların üç halden geçeceğini öngörerek aşırı genellemeci bir yaklaşıma sahiptir. Zaten, pozitivistizmin özünde olan, tıpkı doğa kanunları gibi toplumun da evrensel yasalarına ulaşmak ve toplumu yönetmektir.

Sosyoloji, kuruluşundan itibaren doğa bilimleri gibi sadece gözlenebilir ve deneye tabi tutulabilir olguları ve bunlar arasındaki nedensel bağları açıklamayı hedef aldı. Böylece, olgusal temeli olmayan ve metafizik nitelikteki bilgiler dışlandı; pozitivist gövdesini, görgül (emprisit) ve akılcı (rasyonalist) iki sütuna oturttu. Görgülcülük doğruların sadece duyu organlarımızla elde edilen deneysel verilerden türetilebileceğini iddia etmekteydi. Akılcılık ise, gerçekliğin bilgisine ancak akıl yoluyla ulaşabileceğini, bütün açıklamaların merkezinde aklın olduğunu vurgulamaktaydı. Bu tür bir epistemolojik kurgulamayla, neticede özne ve nesne, düşünce ve varlık arasında bir ikilem (düalizm) yaratıldı. Böylece, gerçeklik insanın dışında yer aldı ve insan bütün eylemini kendi dışındaki nesnel bir dünya ile uyumlulaştırma çabasına yöneltildi. Sosyolojinin pozitivist karakteri, modernitenin mühendislik anlayışının adeta zorunlu sonucuydu. Görgül ve akılcı epistemolojiler, bu anlayışı hayata geçiren araçlar oldu. Söz konusu anlayışa göre, doğada ve toplumda gözlenebilir bir düzenlilik vardı. Aynı şey, insanlararası ilişkiler için de geçerliydi: Tıpkı doğal bilimlerde olduğu gibi, "gözleyerek" ve "aklederek" insan ilişkilerini "düzenleyen" kurallarda keşfedilebilirdi (Sarıbay, 1994: 125).

Bu bağlamda, sosyolojinin temel bilimlere göre biçimlendirilmesi gerektiği fikri, Comte'dan sonra Durkheim'ın fikirlerinde ifadesini bulmuştur. Durkheim, sosyolojinin "sosyal olgular"la ilgilendiğini ve temel bilimler kendi olgularını nasıl işliyorsa, sosyal olgulara da aynı nesnel yöntemle yaklaşılabilirliğini ifade etmiştir. Durkheim, sosyal fenomenlerin eşya gibi ele alınması gerektiğini ortaya atmıştır, yani bizler kendimizi tabiattaki nesnelere gibi kabul etmeliyiz (Giddens, 1993: 21). Sosyolojinin toplumsal olguları incelemesi gerektiğini belirten Durkheim, toplumsal olguların kolektif bilinç olduğunu, bireyin "dışında" ve bireyin davranışına "baskı" yaptığını ifade etmektedir. Durkheim, "bir sosyal olgunun nedeni başka bir sosyal olgudur" önermesiyle, sosyolojik determinizm yapmıştır. Sosyolojinin psikolojiden ayrımını ve neliğini (ontolojik, epistemolojik ve metodolojik) somutlaştırmak için toplumsal olguyu başat konuma yerleştirmiştir.

Durkheim'e göre, sosyolojik araştırma yaparken bütün ön yargılardan kendini soyutlayarak nesnel değerlendirme yapmak gerekmektedir. Toplumsal olgular, doğa bilimlerinin inceleme nesnesi şeyler gibi dışardan somut incelenebilir. Mesela, hukuk yasalarında var olur ve somutlaşır, günlük hayat hareketleri istatistiksel rakamlarda, modalar giysilerde, zevkler sanat yapıtlarında yer alır. Bütün bunlar kolektif bilincin ürünüdür. Dolayısıyla, toplumsal olguları somut görünümüleri ile dışardan incelemek objektif bilgi üretmenin ön koşuludur (Durkheim, 1994: 51-88). Bu bağlamda, pozitivist yöntemi benimseyen araştırmacılar, insan ve topluma nesnelere, doğaya, makinelere yaklaştıkları gibi yaklaşırlar. Pozitivist yöntemde, bir araştırma yapılırken duygu ve değerlere yer yoktur. Pozitivist yöntemle toplumun yasalarının keşfedileceği, toplumun daha iyi bir gelecek için yönlendirilebileceği ve daha iyi bir toplumsal yapının inşa edileceği düşüncesine sahiptirler. Bu yönüyle pozitivism yöntem olarak *toplumsal mühendislik* yaklaşımını benimser. Makinelerin kurgulanıp, kusursuz bir şekilde çalıştırılması gibi, sosyolojik yöntemle işleyiş yasaları keşfedilmiş toplumun da tıpkı bir makine gibi kusursuz bir şekilde işletilebileceğine inanırlar (Zencirkıran, 2016: 30).

Pozitivist sosyal bilim araştırmacıları kesin nicel verileri tercih eder ve çoğunlukla deneyler, taramalar ve istatistikler kullanır. Katı, kesin ölçütler ve "nesnel" araştırma ararlar ve ölçümlerden gelen sayıları dikkatle inceleyerek hipotezleri test ederler. Sosyal bilimler ve doğa bilimleri aynı yöntemi kullanır (Neuman, 2008: 121). Pozitivist paradigma çerçevesinde sosyal bilimlerde bilgi üretilirken kullanılan araştırma yaklaşımı nicel yaklaşımdır. Nicel yaklaşımın hedefleri şunlardır: Nesnel olguları ölçer. Değişkenlere odaklanır. Güvenilirlik, kilit önemdedir. Değerden bağımsızdır. Kuram ve veriler ayrıdır. Bağlamdan bağımsızdır. Çok sayıda olay, özne söz konusudur. İstatistiksel analiz gerektirir. Araştırmacı tarafsızdır (Neuman, 2008: 21).

Pozitivist sosyal bilim paradigmasının özellikleri, paradigmanın özündeki "objektiflik" çerçevesinde şunlardır:

1. Araştırmanın nihai hedefi, insan davranışının evrensel nedensel yasalarını keşfetmek ve belgelemek, dolayısıyla bilimsel açıklamadır. Araştırmacıların toplumsal evrenin değişmeyen özellikleri hakkında soyut ilkeler ve modeller geliştirmesi gerekmektedir. Yani, insanlar olayları öngörebilsin ve denetleyebilsin diye doğa (veya toplum) yasalarını keşfetmek amaçtır.

2. Toplumsal gerçekliğin doğasında özcü (nesnelci) bir yönelim benimser. Gerçeklik mevcuttur ve keşfedilmeyi beklemektedir. Gerçeklik deneyimle elde edilir.

3. İnsanların temel doğasını bilmek için onların davranışını ve dış gerçeklikte gördüğümüzü gözlemlemeliyiz. Bu iç ve öznel gerçeklikte olandan daha önemlidir. Bazen buna mekanik insan modeli ya da davranışçı yaklaşım adı verilir.

4. İnsan eylemliliği (özgür istem, irade ve rasyonellik) hakkında determinist ilişkilere vurgu yapar ve etkiyi oluşturan belirleyici nedenler ya da mekanizmalar arar. Bireyler, gruplar, örgütlenmeler ya da toplumlar üzerinde işleyen dış güçlerin, baskıların ve yapıların nasıl sonuçlar ürettiğine (örn. davranışlar, tavırlar, vb.) bakar. Dolayısıyla, bir bireyin öznel ya da içsel sebeplerini ve her türden özgür seçim ya da iradeyi hafife alır.

5. Doğruyu aramanın pek çok yolu arasında bilim, "en iyi" yoldur. Bilimsel bilgi, büyü, din, astroloji, kişisel deneyim ve gelenek vb. gibi bilgi edinmenin yollarından daha iyidir ve sonunda onların yerini alacaktır.

6. İnsan davranışının yasaları evrensel olarak geçerli olmalı, tüm tarihsel dönemleri ve tüm kültürleri kapsamalıdır. Yasalar, insan toplulukları için olasılık biçiminde ifade edilir. Örneğin, 2005'te Toronto'da suç oranlarındaki bir artışın pozitivist sosyal bilim açıklaması, herhangi bir zamanda herhangi bir yerde bulunabilecek olan etkenlere (örn. boşanma oranındaki artış, geleneksel ahlaki değerlere bağlılıkta azalma, vb.) işaret eder: 1890'larda Buenos Aires'te, 1940'larda Chicago'da ya da 2010'larda Singapur'da. Etkenler mantıksal olarak genel bir yasaya uyar (örn. geleneksel ahlaki düzende bir bozulma, suç teşkil eden davranış oranında bir artışa neden olur).

7. Pozitivist sosyal bilim açıklamaları, hiçbir mantıksal çelişki içermemeli ve gözlemlenen olgularla tutarlı olmalıdır. Ancak bu yeterli değildir. Yineleme de gereklidir. Her araştırmacı başka araştırmaların sonuçlarını tekrarlayabilir ya da yeniden üretebilir. Bu, bilginin üretilmesinde tüm sistemi kontrol eder. Açıklamaları tekrar tekrar katı nesnel olgular karşısında test eder. Karşıt açıklamalar arasında açık bir rekabet vardır, tarafsız kurallar kullanılır, yansız olgular doğru biçimde gözlemlenir ve mantığa özenle uyulur. Zaman içinde farklı araştırmacılar bir kuramın bağımsız testlerini yürüttükçe ve bulgulara ek yaptıkça bilimsel bilgi birikir.

8. Pozitivist sosyal bilim düalisttir; nesnel, gözlemlenebilir olguların fikirler, değerler ya da kuramlardan temelde ayrı olduğunu varsayar. Pozitivistler, ampirik gözleme ayrıcalıklı bir statü atfeder ve ampirik dünyanın öznel anlayışının paylaşıldığını varsayar. Bu, gerçeklere dayalı bilginin yalnızca bir kişinin gözlemleri ve uslamasına dayanmadığı anlamına gelir. İletilebilmesi ve

başkaları tarafından paylaşılabilmesi gerekir. Bağımsız olarak olguları gözlemleyen rasyonel kişiler bunlar üzerinde uzlaşmaya varacaktır. Buna öznelarasılık ya da olguların paylaşılan öznel kabulü denir.

9. Pozitivistler, insanların denetim uygulayabilmesine olanak vermek ve hakkında doğru kestirimlerde bulunmak için toplumsal dünyanın nasıl işlediğini öğrenmeye çalışır. Kısacası, insan davranışının yasalarını keşfederken o bilgileri toplumsal koşulları değiştirmek ve geliştirmek için kullanabiliriz. Bilginin bu araçsal biçimi, araştırma sonuçlarını insanların kendi arzularını gerçekleştirmek ve toplumsal çevreyi denetlemek için bir araç olarak görür.

10. Pozitivist sosyal bilim, objektif değerden bağımsız bilimi savunur. Objektif teriminin iki anlamı vardır: Gözlemcilerin gördükleri üzerinde uzlaşmaları ve bilimsel bilginin değerler, görüşler, tavırlar ya da inançlara dayalı olmaması. Pozitivistler bilimi toplumun kişisel, politik ya da dinî değerlerinden bağımsız olan özel, ayrık bir bölümü olarak görür. Diğer insan etkinliklerini etkileyen toplumsal ve kültürel güçlerden bağımsız işlemesi mümkündür, çünkü katı rasyonel düşünce ve kişisel ön yargılar, etkiler ve değerlerin ötesine geçen sistematik gözlem uygulamayı gerektirir. Dolayısıyla bilimsel topluluğun normları ve işleyişi bilimin objektif olmasını sağlar. Araştırmacılar, normları bilimsel topluluğa üyeliğin parçası olarak kabul eder ve içselleştirir. Bilimsel topluluğun değer ön yargısına karşı ayrıntılı bir kontrol ve denge sistemi vardır. Bir araştırmacıya düşen en uygun rol, "tarafsız bir bilimci" olmaktır (Neuman, 2008: 122-128).

Pozitivist paradigma ile sosyal bilimler, doğa bilimlerine öykünerek objektif ve evrensel bilgi üretmek hedefinde idi. Ancak, topluma ya da "sosyal olgulara", tabiattaki nesnelere ve olaylara yaklaştığımız gibi yaklaşamayız, çünkü toplumlar, insanoğlu olarak bizlerin eylemleriyle tekrar tekrar yaratıldıkları sürece ancak var olabilirler. Toplumsal davranış veya toplumsal sistemlerin "üretilmesi", zaman ve mekân bakımından birbirlerinden ayrı olan aktörler tarafından benzer eylem kalıplarının tekrarlanmasıdır. Ayrıca, sosyolojinin uygulamalı yönleri ile bilimin teknolojiadaki kullanımı arasında doğrudan bir paralellik yoktur. Atomlar bilim adamlarının kendileri için söylediklerini öğrenemezler ya da bu bilgiler ışığında hareketlerini değiştiremezler. Oysa, insanoğlu bunu yapabilir. Bu yüzden sosyoloji ile "konusu" arasındaki ilişkinin temel bilimlerle nesnelere arasındaki ilişkilerden farklı olması gerekir (Giddens, 1993: 21-23). Bu bağlamda, pozitivist eleştiri getiren ve alternatif hermeneutik (yorumsamacı) paradigma geliştirilmiştir. Hermeneutik, insan eylemlerini ve insan eliyle yapılmış şeyleri ve yazılmış metinleri yorumlamaya yönelik bir teori ve yöntemdir. Sözcük olarak anlaşılması güç olanı sade ve açık hâle getirme anlamına gelen Hermeneutik, sözlü, yazılı veya görsel bir metnin (text) içinde gömülü olan doğru ve gerçek anlamın ortaya çıkarılması amacıyla metnin ayrıntılı incelenmesinin önemi üzerinde durur. Yorumlayıcı sosyal bilimlerin kökeni Wilhem Dilthey ve Max Weber'e kadar uzanır. Dilthey, kültür (tin) bilimlerinin, belirli bir tarihsel ortamlardaki insanların gündelik yaşam deneyiminin empatiyle anlaşılmasına,

yani *verstehen*, yani *anlamaya* dayanır. Weber, sosyal bilimin bir amacı bulunan toplumsal eylemi incelemesi gerektiğini öne sürmüştü (Neuman, 2008: 131). Weber, toplumsal eylemi aktör tarafından öznel bir anlam yüklenmiş ve başka insanlara yöneltilmiş olan bir eylem tipi olarak tanımlar. Sosyolojinin amacını da anlamlı toplumsal eylemleri yorumlayarak anlamaya çalışan bir bilim olarak açıklar. Bu nedenle Weber sosyolojisi *yorumlayıcı veya anlayıcı sosyoloji* olarak adlandırılır (Suğur, 2009: 44). Pozitivist paradigmayı savunan sosyal bilimciler *yapı* üzerine odaklanırken, yorumlayıcı sosyal bilim paradigmasını savunanlar *eylem* üzerine odaklanırlar.

Bu çerçevede, yorumlayıcı sosyal bilim, pozitivist sosyal bilim yaklaşımındaki toplumsal gerçekliği bireylerden bağımsız olarak dışarıda mevcut olan, belirli nedensel yasalarca belirlenen ve keşfedilmeyi bekleyen bir gerçeklik olarak görmez. İnsanlar etkileşim sürecinde sembollerini kullanarak kendileri için *anlamlı* bir toplumsal dünya kurarlar. Bu bakımdan toplumsal gerçeklik; insanların dünyayı anlamlandırmada kullandıkları öznel, göreceli ve devamlı değişen yorumlamalarından oluşur. Bu nedenle sosyal bilimlerde *açıklamaya* dayalı yöntemlerin yerine *anlamaya* dayalı yöntemlerin kullanılması gereklidir. Ayrıca bu yaklaşıma göre temel amacı anlamlı insan eylemlerinden oluşan toplumsal gerçekliği anlamak olan bilim yaygın kanıdan ayrılamaz, değerlerden de bağımsız olamaz (Suğur, 2009: 52).

224

Yorumlayıcı sosyal bilimin pek çok çeşidi vardır: yorumbilgisi, inşacılık, etnometodoloji, bilişsel, idealist, fenomenolojik, öznelci ve nitel sosyoloji. Yorumlayıcı yaklaşım, sosyolojide sembolik etkileşimci ekolle ya da 1920'ler ve 1930'ların Chicago ekolüyle ilintilidir. Çoğunlukla nitel araştırma yöntemi olarak adlandırılır. Yorumlayıcı araştırmacılar genellikle katılımcı gözlem ve saha araştırması kullanır. Bu teknikler, araştırmacıların incelenen kişilerle saatlerce birlikte doğrudan kişisel temas içinde olmasını gerektirir. Pozitivist bir araştırmacı, binlerce insan hakkında seçilmiş nicel ayrıntıları kesin biçimde ölçüp istatistik kullanırken; yorumlayıcı bir araştırmacı, gündelik yaşamda nasıl anlam yarattıklarına dair derin bir anlayış kazanmak için büyük miktarda ayrıntılı nitel veri toplamak üzere bir yıl boyunca bir düzine insanla birlikte yaşayabilir (Neuman, 2008: 131). Yorumlayıcı paradigmanın kullandığı nitel yaklaşımın özellikleri şunlardır: Toplumsal gerçeklik, kültürel anlam inşa eder. Etkileşim içindeki süreçlere, olaylara odaklanır. Hakiki olma kilit önemdedir. Değerler vardır ve açıkça görünür. Kuram ve veriler kaynaşmıştır. Durumla sınırlıdır. Az sayıda olay, özne söz konusudur. Tema analizi gerektirir. Araştırmacı ilişki içindedir. (Neuman, 2008: 21).

Yorumlayıcı sosyal bilim paradigmasının temel özellikleri, paradigmaya ilişkin olan *görecelik* olduğu kabulünden hareketle şu şekilde ifade edilebilir:

1. Yorumlayıcı bir araştırmacı, incelenen insanlar için neyin anlamlı ya da önemli olduğunu ya da bireylerin *gündelik yaşamı nasıl deneyimlediğini* öğrenmek ister. Araştırmacı, bunu belirli bir toplumsal ortamı tanıyarak ve içindekilerin

bakış açısından görerek yapar. Araştırmacı incelediği kişilerin duygularını ve yorumlarını paylaşır; olayları onların gözünden görür.

2. Yorumlayıcı yaklaşım, toplumsal yaşamın toplumsal etkileşimler ve toplumsal olarak inşa edilmiş anlama dayandığını savunur. Toplumsal gerçekliğin, günlük toplumsal etkileşimleri aracılığıyla “anlam inşa eden” ve “yorumlar” oluşturan insanlardan oluştuğunu kabul eder.

3. Yorumlayıcı araştırmacılar, eylemlerin onlarla uğraşan insanlara ne anlam ifade ettiğini bilmek ister. İnsanların kendi eylemleri için kendi gerekçeleri vardır ve araştırmacıların insanların kullandığı gerekçeleri öğrenmesi gerekir.

4. Pozitivizm determinist ilişkilere ve dış güçlere vurgu yaparken; yorumlayıcı sosyal bilim, insan eylemliliği olarak adlandırılan iradeye bağlı bireysel özgür seçimi vurgular. İnsanların iradesi olduğunu ve bilinçli seçimler yapabileceklerini kabul eder.

5. Yorumlayıcı sosyal bilim, *sağduyunun* insanları anlamak için yaşamsal önemde bir bilgi kaynağı olduğunu belirtir. Bir kişinin sağduyusu ve gerçeklik duygusu pragmatik bir yönelimden ve dünya hakkındaki bir dizi varsayımdan ortaya çıkar. İnsanlar sağduyunun doğru olup olmadığını bilmezler, ama herhangi bir şeyi başarabilmeleri için doğru olduğunu varsaymaları gerekir. Yorumlayıcı filozof Alfred Schutz, buna doğal tavır adını vermiştir. Bu, dünyanın siz gelmeden önce de var olduğu ve siz gittikten sonra da var olmaya devam edeceği varsayımdır. İnsanlar, ötekilerle toplumsal etkileşimler sırasında yarattıkları anlam sistemlerine dayanan bir gerçeklik anlayışını yeniden üretme ya da sürdürme biçimleri geliştirebilir.

6. Pozitivist sosyal bilim kuramı tümdengelimli aksiyomlar, teoremler ve birbiriyle bağlantılı nedensel yasalarla doğa bilimi kuramını taklit etmeye çalışır. Yorumlayıcı sosyal bilim kuramı ise, birbiriyle bağlantılı yasalar ve önermelerden oluşan bir labirent yerine bir *hikâye* anlatır. Yorumlayıcı sosyal bilim kuramı insanların gündelik yaşamlarını nasıl yürüttüğünü tanımlar ve yorumlar. Yorumlayıcı yaklaşım idiyografik ve tümevarımsaldır. Yorumlayıcı sosyal bilim kuramı, insanların gündelik yaşamlarında kullandığı anlamlar, değerler, yorumlama biçimleri ve yaşam kurallarını açığa çıkararak okura bir başkasının toplumsal gerçekliğine dair bir anlayış sağlar.

7. Pozitivist sosyal bilim mantıksal olarak kuramdan tümdengelim uygular, veri toplar ve olguları tekrarlamaya izin veren biçimde analiz eder. Yorumlayıcı sosyal bilim için ise bir kuram, incelenenlere bir anlam ifade ediyorsa ve ötekilerin de incelenenlerin gerçekliğine girmesine izin veriyorsa doğrudur.

8. Pozitivizmde olgular gözlemlenebilir ve değerlerden bağımsızdır. Buna karşın, yorumlayıcı sosyal bilimde toplumsal eylemle ilgili kanıtlar, onun gerçekleştiği bağlamdan ya da ilgili toplumsal özneler tarafından ona atfedilen anlamlardan yalıtılamaz. Yorumlayıcı sosyal bilim için olgular akıcıdır ve bir anlam sisteminin içine gömülmüştür; tarafsız, objektif ve nötr değildir. Olgular, olumsal ve bağlama özgüdür; toplumsal bir ortamdaki belirli insanlarla belirli olayların kombinasyonlarına bağlıdır. Yorumlayıcı araştırmacılar toplumsal durumların belirsizlikle dolu olduğunu söyler. Çoğu davranışlar ya da ifadelerin pek çok

anlamı olabilir ve birden fazla biçimde yorumlanabilir. İnsanlar ancak gerçekleştiği toplumsal bağlamı hesaba kattıklarında bir eyleme ya da ifadeye uygun anlam atfedebilir. Yorumlayıcı sosyal bilim araştırmacılarının anket soruları sorarak birçok insanın yanıtlarını toplayarak kendilerine anlam ifade eden bir şey bulduklarını iddia ettiklerine pek rastlanmaz. Onlara göre, her bir kişinin anket sorusuyla ilgili yorumu bir bağlama oturtulmalıdır (örn. bireyin önceki deneyimleri ya da anket görüşmesi durumu) ve bir kişinin yanıtının gerçek anlamı, görüşme ya da soru sorma bağlamına göre değişecektir. Ayrıca, her bir kişi soruya ve yanıtı biraz farklı bir anlam atfettiği için yanıtların birleştirilmesinde ortaya çıkan sonuç yalnızca saçmalık olur. Bir ortamı ya da verileri incelerken etnometodolojik ekolden yorumlayıcı araştırmacılar köşeli parantez kullanır. Köşeli parantez, araştırmacının bir toplumsal olayda kullanılan sorgulanmadan kabul edilen varsayımları belirlediği ve sonra kenara ayırdığı bir zihinsel egzersizdir. Köşeli parantez içine alma, "herkesin bildiğini" insanların varsaydığını ama pek söylemediğini açığa çıkarır. Toplumsal olayın öteki olayları mümkün kılan temel özelliklerini görünür hale getirir ve eylemlerin dayandığı anlayışların iskeletini oluşturur.

9. Yorumlayıcı sosyal bilimciler, öteki insanlara dair derinlemesine bir anlayış edinmek, yaşanan insan deneyiminin büyük çeşitliliğinin değerini bilmek için dünyanın nasıl işlediğini öğrenmek isterler. Bilgiyi bir araç olarak görmek yerine, yorumlayıcı sosyal bilim araştırmacıları sıradan insanların iç yaşamlarını ve öznel deneyimlerini kavramaya çalışır. Bu hümanist yaklaşım, insanların günlük yaşamda pratik ilişkilerini nasıl yürüttüğüne odaklanır ve toplumsal bilgiyi pragmatik bir başarı olarak görür. Yorumlayıcı sosyal bilimin pratik yöneliminde sosyal bilim bilgisinin önemi, sıradan insanların sıradan durumlarda işleri nasıl hallettiğini özgün ve kapsamlı bir biçimde yansıtma becerisinden kaynaklanır. Yorumlayıcı sosyal bilim ayrıca bilgi yaratmanın toplumsal bağlamını kapsamanın önemine vurgu yapar ve düşününsel bir bilgi biçimi oluşturur. Yorumlayıcı sosyal bilim araştırmacıları, yeni bilgilerin kullanımı ve uygulamasına yönelik aşkın bir perspektif uygulama eğilimindedir. Aşkın olmak, sıradan maddi deneyimler ve algıların ötesine geçmek demektir. Toplumsal araştırmada, yüzeyle ya da gözlemlenebilir düzeyde durmayıp insan deneyiminin daha derin ve öznel düzeyine doğru devam etmek anlamına gelir. İnsanları araştırmacının incelediği dışsal nesnelere olarak ele almak yerine perspektifler, araştırmacıları insanların karmaşık iç yaşamlarını incelemeye teşvik eder. Ayrıca toplumsal koşulları şu anki görünümüleriyle incelemek yerine, araştırmacıların insanların mevcut koşulları etkin biçimde inşa ettiği ve dönüştürebileceği süreçleri incelemesi gerekir. Yorumlayıcı sosyal bilim araştırmacıları, incelenen insanlarla samimiyet kurmanın bir yolu olarak onlarla ilgilenmeye ve onlara katılmaya çalışır. Aşkın bir perspektif, araştırmacıların ve incelenen insanların birlikte çalışarak karşılıklı anlayışlar oluşturmasını ve koşulları etkilemesini vurgular.

10. Pozitivist sosyal bilim araştırmacısı, değerleri ortadan kaldırarak apolitik bir ortamda çalışmak ister. Yorumlayıcı sosyal bilim araştırmacısı ise aksine araştırmacıların ötekileri inceleme sürecinin bir parçası olarak kişisel bakış

açları ve hisler üzerine düşünmesi, onları yeniden incelemesi ve analiz etmesi gerektiğini ileri sürer. Yorumlayıcı sosyal bilim araştırmacısının en azından geçici olarak incelediklerinin toplumsal ve politik taahhütlerini ya da değerlerini paylaşması ve onlarla empati kurması gerekir. İşte bu nedenle yorumlayıcı sosyal bilim değerler konusunda görecelik (rölativizm) konumunu benimser. Yorumlayıcı sosyal bilim, değerden bağımsız olma olasılığını sorgular; çünkü yorumlayıcı araştırma değerleri ve anlamı her şeyin içinde her yere yayılmış olarak görür. Pozitivist sosyal bilimin değerden bağımsızlık olarak tanımladığı şey pozitivist bilim değeridir. Bu da aslında başka bir anlam sistemi ve değerdir. Yorumlayıcı araştırmacı *göreciliği* benimser ve herhangi bir değerler kümesinin daha iyi ya da daha kötü olduğunu varsaymaz. Değerlerin tanınması ve açık hale getirilmesi gerekir (Neuman, 2008: 131-140).

Sosyolojide pozitivism-hermeneutik ekseninde metodolojik tartışmalar ve anlaşmazlıklar sürmektedir. Problemin çözümü, her iki metodolojik söylemin, yani nesnellik, evrensellik, genellik ve deneysellik üzerine inşa edilen pozitivist duruş ile bireysellik, tarihsellik, yorum ve anlama çerçevesinde biçimlenmiş hermeneutik anlayışın birinin diğerine üstün gelmesiyle değil, sosyolojinin kendi konu alanına ve amacına uygun bir metodolojik yönelim geliştirmesiyle mümkündür (Esgin, 2007: 687-688).

Sosyolojinin gelişim sürecinde pozitivismin özellikle objektiflik efsanesine eleştiri bağlamında geliştirilen yorumlayıcı paradigma da aşırı görecelik eleştirine uğramıştır. Bir yanda doğa bilimleri gibi pozitivist olma, diğer yanda da insan ve toplum bilimlerinin yorumlamaya dayanacağı döngüsünde orta yolu bulmayı hedefleyen sentez yaklaşımlar da ortaya atılmıştır.

Diyalektik Akışkan Paradigmalar Döngüsünde Sentez Yaklaşımlar

En sade anlamıyla *bilim anlayışı* diye adlandırabileceğimiz bilimsel *paradigma* iç içe geçmiş ontolojik, epistemolojik ve metodolojik varsayımlardan ve temel kabullerden oluşmuştur ve bilim insanına bilimsel faaliyetlerini başlatabileceği, anlamlandırabileceği ve sinayabileceği bir referans çerçevesi sunar. Bu temel kabullerden biri eksik olduğunda bilim anlayışı biçimlenemez ve paradigma diye bir kavramdan da söz edilemez. Çünkü bilgisini edinmek istenilen gerçekliğin nasıl bir şey olduğu (ontoloji) bilinmelidir ki, bu gerçekliğin bilgisine hangi tür bilgi (epistemoloji) ile nasıl ulaşabileceği (metodoloji) bilinebilsin (Dikeçliçil, 2009: 48). Bu çerçevede, her bilimde geçerli olan paradigmalara göre araştırma kurgulanır ve gerçekleştirilir.

Thomas Kuhn tarafından bilim alanına kazandırılan paradigma kavramı, kuram ve araştırmaya temel bir yönelim anlamına gelir. Paradigmanın pek çok tanımı vardır. Genel olarak, bir bilimsel paradigma bir düşünme sistemi bütünüdür. Temel varsayımlar, yanıtlanması gereken önemli sorular ya da çözülmesi gereken bilmeceler, kullanılacak araştırma teknikleri ve iyi bilimsel araştırmacının neye benzediğiyle ilgili örnekler içerir. Sosyoloji çok-paradigmalı

bilim olarak adlandırılır, çünkü hiçbir paradigma tek başına mutlak güce sahip değildir; aksine, birçok paradigma birbiriyle rekabet eder (Neuman, 2008: 120). Paradigmalar, diyalektik döngüsellik içinde akışkan olarak oluşur.

Tabiat bilimlerinde, bilimsel bilginin determine ilişkiler sonucu oluştuğu temel görüştür. Sabit sebep-sonuç ilişkisini içeren determinizm, “belirli şartlar altında belirli sebepler belirli sonuçları doğurmaktadır”, önermesine dayanmaktadır. Tabiatıta geniş anlamda bir determinizmden söz edilebilirken sosyal bilimlerde de, bu ölçüde mümkün olamamaktadır (Bayhan, 1997: 64).

Bu anlamda, tabiat bilimlerinin büyük paradigmalarının hepsi, belli bir gelişme döneminden sonra, yerlerini er geç başka paradigmalara bırakmışlardır. En çarpıcı örnek, 20. yüzyıl fiziğinde meydana gelmiş olan devrimdir: Görelilik kavramı ve kuantum mekaniği, Newton sistemini yıkıp onun yerine geçmiştir (Rabinow-Sullivan, 1990: 2). Newton’un teorisi iki yüzyıl süreyle evrenin doğru teorisi olarak değerlendirilmişti. Ancak, Einstein’in görelilik kuramı bu iki asırlık egemenliğe son verince bilim konusunda sahip olunan tüm inançlar alt üst oldu. Batlamyus sistemi gibi yüzyıllarca egemen olmuş bir teorinin yerini nasıl başka bir teori almışsa, Newton’un teorisinin yerini de başkası almıştı. Dolayısıyla, Einstein’in teorisi de rahatlıkla aynı akibete uğrayabilirdi (Kutluer, 1985: 137). Bu çerçevede, tabiat bilimlerinde paradigma değişimi uzun yılları da alsa “görecelik” mevcuttur. Ancak, bu görecelik bütün geliştirilen bilimsel paradigmaların tümüyle anlamsız ve geçersiz olduğunu da ifade etmez. Her bilimsel paradigma, kendi döneminde ve çağında, düşünürlerin sosyo-kültürel çevreleri ile düşünce birikim ve alanları bağlamında anlamlıdır. Her bilimsel paradigma kendi çağında bir fonksiyon ifa etmiştir (Bayhan, 1997: 64).

Bu bağlamda, her paradigma, sorulacak soru ve alınacak cevapları kendi sistemi içinde önceden belirler. Söz gelimi yeni paradigma eski bir soruyu önemsizleştirebilir ve hatta akıl-dışı bulabilir. Yani, yeni paradigmanın problemiği farklıdır. Nasıl bir sanat devriminin ardından zevk ve stil tamamen değişiyor ve bir önceki zevk ve stilin endişelerini artık taşıyorsa, bilimsel devrim de, nesnelere başka türlü bakmayı öngördüğü için eskinin daha genişletilmiş biçimi olmaktan çok, yepyeni ve eskiyle kıyaslanmaz bir sistem getirmektedir. Einstein’in görelilik kuramı bu yüzden kendinden önceki Newton mekaniğini mantıksal olarak içermez. Çünkü Newton’un sözünü ettiği “kütle”yle Einstein’in sözünü ettiği “kütle” ayrı şeylerdir. Bu durumda, karşınızda rakip paradigmalarda arasında bir tercih yapmak gerekmektedir. Bu durum pratikte kendisini hâlâ göstermektedir. Bir takım denizcilik teknikleri için Batlamyus sistemi hâlâ kullanılabilir. Klasik mekanik fizik hesaplamaları için mühendisler hâlâ Newton formüllerine başvururlar. Ancak atom-altı çekirdek fiziğine geçtiğinizde Newton mekaniği “işinize yaramaz”. İşte bu elverişlilik ölçütüdür ki, paradigmaları kendi başlarına doğru ya da yanlış kabul etmenizi anlamsızlaştırmaktadır. Dolayısıyla, onların doğrulandıklarını ya da yanlışlandıklarını düşünmek de anlamsız olmaktadır. Böylece “doğrulanabilirlik”

ilkesini öne süren mantıksal pozitivistler ile “yanlışlanabilirlik” ilkesini bilimsel ilerlemenin mantıksal temeli kabul eden Popper’cı düşünce kendiliğinden reddedilmiş olmaktadır (Kutluer, 1985: 129).

Pozitivist paradigmanın objektiflik vurgusuna karşılık hermeneutik paradigmanın görecelik iddiası, sosyolojideki yaklaşımların düalist ve diyalektik gelişim sürecine tekabül eder. Pozitivizm ve hermeneutik paradigmalar şu ikilikler üzerine bilgi objesini belirler ve araştırır; “birey-toplum”, “yapı-fail”, “eylem-sistem”, “öznel-nesnel”, “nitel-nicel” (Esgin, 2007; Çetintaş, 2015; Alkan, 2015). Bu ikiliklerden “toplum, yapı, sistem, nesnel ve nicel” pozitivist paradigmanın temel obje ve inceleme alanı iken; “birey, eylem, öznel ve nitel” ise hermeneutik paradigmanın temel obje ve inceleme alanında başattır.

Bu ayrımlaşmadan hareketle şu metodolojik sınıflandırma yapılabilir:

(a) *Metodolojik Bütüncülük*: Pozitivist paradigmanın inceleme alanına giren ve yapıyı irdeleyen araştırmalar.

(b) *Metodolojik Bireycilik*: Hermeneutik paradigmanın inceleme alanına giren eylem temelli analizler.

(c) *Metodolojik İlişkisellik*: Yapı ve eylemi araştıran tek boyutlu inceleme sürecini aşan yeni yaklaşımlar (Ritzer & Stepnisky, 2014: 691).

Sosyolojinin doğuşundan itibaren toplumu, yapıyı ve makro sistemi analiz eden ve önceleyen metodolojik bütünsellik yaklaşımına karşı, metodolojik bireycilik yaklaşımı gelişmiştir. Ancak, bütün bireyci teoriler metodolojik bireyci olarak tanımlanamaz. Bu bağlamda pozitivist paradigma bağlamında “açıklama” temelli teoriler “metodolojik bireyci” olarak tanımlanırken, hermeneutik paradigma bağlamında “anlama” temelli teoriler “yorumlayıcı bireyci” olarak sınıflandırılabilir. Bu çerçevede, sembolik etkileşimcilik, fenomenolojik sosyoloji ve etnometodoloji gibi çağdaş akımlar “yorumlayıcı bireycilik” olarak kabul edilmelidir. Metodolojik bireyciliğin kaynağı pozitivist paradigmaya bağlı mikro-iktisat ekolleri ya da neo-klasik iktisat teorilerinde temsil bulmaktadır. Hermeneutik paradigmanın temsilcisi sayılan Max Weber’in konumu, hem açıklama hem de anlamanın kullanılmasını önermesi açısından pozitivism ve hermeneutik paradigmanın bir sentezini içermektedir (Öğütler, 2013: 11-13). Weber, her ne kadar eylemin araştırılması gerektiğini öne sürse ve hermeneutik paradigmanın temsilcisi olsa da, pozitivist araştırmanın nedensellik ve objektiflik olgusunun da önemine vurgu yapar.

Weber, her iki eğilimin bir sentezi ve nesnellik sorununun çözümünde önemli tezler ileri sürmüştür. Weber’in öznenin kendi kültürel ve tarihsel etkileri bir elbise gibi üstünden atamayacağı ancak buna rağmen genellemelere varılabileceği yönündeki tespiti, bizleri zıt kutuplar arasında tercih yapma dayatmasından kurtarmakta, “bilim olmak” ya da “olmamak” seçeneklerinin

birini seçme zorunluluğunu iskartaya çıkarmakta ve nesnellik sorununa yeni bir perspektifle yaklaşabileceğini göstermektedir (Öztürk, 2013: 202).

Weber, genelleştirici bir bilim olarak kurmak istediği sosyolojide nedensel açıklama yönteminin de kullanımını gerekli görür. Zira ona göre insan eylemlerinin öznel olmaları sosyolojiyi, toplumsal eylemleri nedensel olarak açıklamaya çalışan bir bilim olarak kurmaya engel değildir. Çünkü insan eylemleri öznel olmakla birlikte rasyonel eğilimli olmaları bakımından öngörülebilirliğe açıktırlar. Öte yandan Weber, nedensel açıklama yönteminin de sosyolojide tek başına kullanılması durumunda insan eylemlerinin anlamlı toplumsal eylemlerden ziyade yalnızca fiziksel hareketler olarak ele alınabileceğinin farkındadır. Bu nedenle Weber, anlama yöntemini genel olarak kültür bilimlerinin temel yöntemi olarak görmekle birlikte, genelleştirici bir bilim olarak kurmaya çalıştığı sosyolojide anlama yönteminin nedensel açıklamayı da kapsamı gerektiğini savunur (Suğur, 2009: 44).

Weber’le birlikte, sosyal bilimlerde tüm toplumsal, tarihsel ve kültürel etkilenmişliklerden soyutlanmış bir özne ve nesne tasarımıyla çok, bu etkilerin farkında olan araştırmacı algısı öne çıkmış, doğada olduğu gibi toplumsal dünyada da bulunduğu farz edilen “yasa”lardan çok, belli bir zaman ve tarihsel durum içerisinde geçerli olabilen “genellemeler” aranmıştır (Öztürk, 2013: 229). Bu anlamda, Weber, sosyologların anlamlı toplumsal eylemleri yorumlayarak anlamaya çalışırken *ideal tip* dediği bir kavramsal ve yöntemsel aracı kullanmaları gerektiğini vurgular. Bu çerçevede, Weber’in *otorite tipleri* ile *toplumsal eylem tipleri* analizi ideal tipe örnektir. Sosyologlar, Weber’in toplumsal ideal tip dediği kavram aracılığı ile toplumsal dünyada benzerlikler ve farklılıklar tespit ederek nedensel açıklamaya dayalı genellemeler yapabilirler. Nitekim Weber’e göre insan eylemleri, diğer fiziksel hareketlerden akılcı boyutları ile ayrılır. Bu bakımdan insanlar, genellikle akılcı davranma eğiliminde olduklarından dolayı toplumsal eylemleri de birbirine benzer ve az çok düzenli tiplerde ortaya çıkma eğilimi gösterir. Bu da sosyologlara, tıpkı Weber’in çalışmalarında görüldüğü gibi, toplumsal eylemler içerisinde belirli düzenlilikler saptama ve genellemeler yapma imkânı sağlar. Weber’in görüşlerinin sosyal bilimlerde nesnellik (değerden arınma) konusunda da önemli bir katkısı olmuştur. Bu konuda Weber, öncelikle kültür bilimlerinde dolayısıyla da sosyolojide çalışma konusunun kültürle ilişkili olmasının nesnel bilgi oluşturulmasına engel olmadığını vurgular (Suğur, 2009: 46-48). Weber, kültür ve toplum bilimlerinde konuların seçimini ve sınırlandırılmasını etkileyen değer tercihlerinin “öznelliği”ni itiraf etmesine karşılık, araştırma sonuçlarının “nesnellığı”ni vurgulamıştır (Ringer, 2003: 166).

Dolayısıyla, Weber’in, tarihsel ve kültürel faktörlerin, subjektif ve değer yüklü yargılarımızın araştırma sürecindeki etkilerinin farkında olmaya dönük daveti, onun sosyolojide nesnellığın olamayacağını kabul ettiği anlamına da gelmez ve belki de onun en pozitivist tarafı, doğa bilimleri gibi nesnel olan ve

değişkenler arasında nedensel ilişkiler kurabilen bir bilim idealinden vazgeçmiş olmamasıdır. Ancak, kendisini Comte ve Durkheim ile hemfikir gösteren bu tavır onun değer-bağımsız bir sosyal bilimci tasarımı zorluğunu ve araştırma nesnesinin seçiminde sosyal bilimcinin subjektif hareket tarzını hesaba kattığı düşünüldüğünde katı bir pozitivist olmadığı gerçeğini de ortaya koymaktadır. Onun için, değer yargılarının bilincinde olmak, onları yok saymaktan daha önemlidir. Weber, araştırmacının değişkenler arasındaki nedensel ilişkilerden birini daha çok önemli ve anlamlı bulmasına sebep olan değer yargılarını hesaba katmasını ve bunlardan soyutlanmış yasavari bir nedensellik oluşturduğu inancına kapılmamasını önermiştir. Araştırmacının, araştırma sürecindeki tarihsel, toplumsal ve kültürel özelliklerin etkilerini idrak etmesi, onun bulgularının değişebilirliğe ve sorgulanabilirliğe açık olmasını, değişen bir insan ve toplum dünyasını, değişmeyen kanunlar ya da teorik modellerle açıklamaktan vazgeçmesini ve bulguların inceleme alanına daha uygun hale gelmesini sağlar. Değer bağlantılılığını kabul etmek ya da araştırmacının kendi kültürel, politik ve tarihsel etkilerinin farkında olması onların hâkimiyet kazanmasına imkân tanımak anlamına gelmez; araştırma nesnesini açıklamak üzere tutduğumuz teorik modellerin tarihsel ve toplumsal olduğu gerçeğini akılda tutmamıza olanak tanır (Öztürk, 2013: 233-235). Bu durum, düşünümsel sosyolojinin veya sosyolojinin sosyolojisi bağlamında önem taşır. Suje konumundaki sosyal bilimcinin hem araştırdığı konunun hem de kendisinin tarihsel ve toplumsal bağlamının farkında olarak araştırmayı yürütmesi anlamına gelir.

Pozitivist ve hermeneutik paradigmaların “yapı” ve “eylem” dikotomisine dayanan analizini sentezleyen ve düşünümsel sosyolojiyi savunan düşünürlerden biri Anthony Giddens’tir. Faillik ile yapıyı bütünleştirmeye yönelik en çok bilinen çaba Giddens’in “yapılaşma kuramı”dır. Giddens, ya birey/ fail (örneğin sembolik etkileşimcilik) ile ya da toplum/ yapı (örneğin yapısal işlevselcilik) ile başlayan çok çeşitli kuramları inceler ve bu birbirine tam ters seçeneklerden her ikisini de reddeder. Yapılaşma kuramının özü, faillik ile yapının ikiliğini ve diyalektik etkileşiminin aydınlatılmasıdır. Her toplumsal eylem, yapı içerir ve her yapı, toplumsal eylem içerir. Faillik ve yapı, süregiden insan etkinliği ve pratiği içinde ayrılmaz bir şekilde birbiriyle bağlantılıdır. Giddens, faillik-yapı konusunu tarihsel, süreçsel ve dinamik bir biçimde ele alır. Sadece toplumsal eyleyenler değil onları araştıran toplumsal araştırmacılar da düşünümseldir. Bu fikir, Giddens’ı, “çifte hermeneutik” görüşüne götürür (Ritzer & Stepnisky, 2014: 518-519). Giddens’e göre, çifte hermeneutikte sosyal bilimlerin bulguları gönderimde buldukları “inceleme-nesnesinden” soyut bir biçimde yer almaz, aksine kendi “inceleme-nesnelere” dâhil olur ve onları yeniden biçimlendirir. Bütün sosyal bilimler – “kişinin” belirli bir bağlamda “yaptığı şey”i betimleyebilmenin, onun veya ilgili aktörlerin etkinliklerini gerçekleştirirken bildikleri ve başvurdukları şeyleri bilmeyi gerektirmesi anlamında- kaçınılmaz olarak hermeneutiktir. Betimlemek, betimlenen şeyin “içinde yer alabilmektir”. Karşılıklı bilgi sokaktaki bireyler ve sosyal bilimcilerin paylaştıkları şeylerdir (Giddens, 2013: 19-21). Özetle, çifte

hermeneutik, suje konumundaki sosyal bilimcinin zaten kendi içinde anlamlı olan eylemleri tekrar yorumlamasıdır. Bu süreçte, sosyal olayların bilinçli ve anlamlı bağlamının sosyal bilimci tarafından tekrar sosyal bilimcinin bakış açısı da katılarak yorumlanmasıdır.

Giddens'in "çifte hermeneutik" analizi ile Bourdieu'nun "çifte odaklı çözümleme"si benzeşmektedir. Bourdieu'ye göre sosyolojinin görevi, toplumsal evreni oluşturan çeşitli toplumsal dünyaların en derinine gömülü yapılar kadar, bu yapıların yeniden üretimi ya da dönüşümünü sağlama eğilimi gösteren mekanizmaları da gün ışığına çıkarmaktır. Bu evrenin özelliği, onu oluşturan yapıların ikili bir yaşamı olmasıdır. Bu yapılar iki kez var olur: ilk olarak, maddi kaynakların ve toplumsal olarak kıt değer ve malları edinme araçlarının (sermaye türlerinin) dağılımı tarafından oluşturulan bir "ilk düzey nesnellik" içinde; ikinci olarak da, toplumsal eyleycilerin pratik etkinliklerinin, davranışlarının, düşüncelerinin, duygularının ve yargılarının simgesel matrisi olarak işlev gören zihinsel ve bedensel şemalar (habitus) biçiminde, "ikinci düzey nesnellik" içinde varolurlar. Toplumsal olgular, gerçekliğin kendisi içinde de bilgi nesnelere, çünkü insanlar bu olguları yapan dünyaya anlam verirler. Bu bağlamda bir sosyoloji, ikili bir okuma yapmak zorundadır ya da her iki okumanın da olumsuzluklarından sakınarak ikisinin de epistemik üstünlüklerini biriktiren "çift odaklı" bir çözümleme merceğiyle bakmak zorundadır (Bourdieu&Wacquant, 2014: 17).

Bourdieu'ye göre, sosyoloji, tarih ve antropoloji, nesnelcilik ve öznelcilik ya da fizikselcilik ve psikolojizm (fenomenolojik, semiyolojik vb.) arasında, görünüşte uzlaşmaz iki perspektif arasında salınır. Toplumsal bilim, bir yandan, Durkheimci eski özdeyişe göre "toplumsal olguları şeyler gibi ele alabilir" ve böylece bu olguların toplumsal varoluşta bilme -ya da bilmeme- nesnelere olmaları olgusuna borçlu oldukları her şeyi bir yana bırakır. Diğer yandan, toplumsal dünyayı failerin yaptığı temsillere indirgeyebilir, bu durumda, toplumsal bilimin görevi, toplumsal öznelerin yarattığı "muhasabelerin muhasabesini" meydana getirmekten ibaret olur. Bu çerçevede, nesnelci fizikselcilik, genellikle, sınıflandırmaları "işlemsel" parçalamalar olarak ya da "nesnel" kesik veya süreksizliklerin mekanik bir kaydı olarak görme şeklindeki pozitivist eğilimle birleşir. Öznelci görüşün en katışıksız ifadeleri ise Schutz'te ve etnometodologlarda görülür. Schutz'a göre, "sosyal bilimcinin" gözlem alanı olan toplumsal gerçeklik, yaşayan, eyleyen ve düşünen insanlar için özgül bir anlam ve akla yatkinlik yapısına sahiptir. Ortak duyunun bir dizi yapımıyla, gündelik yaşamlarının gerçeği olarak az çok kavradıkları bir dünyayı önceden seçmişler ve önceden yorumlamışlardır. Davranışlarını, motive ederek belirleyen şey bu düşünce nesnelere. Bu toplumsal gerçeği kavrayabilmek için sosyal bilimcinin inşa ettiği düşünce nesnelere, toplumsal dünyalarında gündelik yaşamlarını yaşayan insanların ortak duyu düşüncesiyle inşa ettiği düşünce nesnelere dayanmalıdır. Böylece, toplumsal bilimlerin inşaları, deyim yerindeyse, ikinci dereceden inşalardır, yani toplumsal sahnede failerin yaptığı

“inşaların inşası”dır. Bu bağlamda, bir yandan, sosyoloğun, failerin öznel temsillerini bir yana bırakarak, nesnelci momentte inşa ettiği nesnel yapılar öznel temsillerin temelidir ve etkileşimleri etkileyen yapısal kısıtlamaları oluştururlar; diğer yandan, bu yapıları dönüştürmeyi ya da muhafaza etmeyi hedefleyen, bireysel ya da kolektif, gündelik mücadeleler özellikle açıklanmak isteniyorsa bu temsiller de unutulmamalıdır. Bunun anlamı, nesnelci ve öznelci iki momentin diyalektik bir ilişki içinde olduğudur (Bourdieu, 2012: 350-352).

Düşünümsel sosyolojiyi savunan Gouldner’a göre, pozitivist paradigmanın önerdiği *yöntemsel ikilik* “özne” ve “nesne” arasındaki ayırmadan hareketle, sosyoloğun araştırdığı dünyadan bağımsız olmasını dikte etmektedir. Sosyoloğu, “dostça yakınlık” kurmanın tehlikeleri konusunda uyardıktan, sosyoloğun kendi “öznesi” ile bağlantısını öncelikli olarak bilgi sistemi üzerindeki kirlenici etki olarak görmektedir. Bir korku üzerine temellenen yöntemsel ikilik, sosyoloğu, bencillik veya etik öfkeden, tutkularından ve çıkarlarından kaynaklanan nefret, acıma, kızgınlık gibi duygulardan kurtarmaya çalışmakta ve bunu da kansız ve cisimleşmemiş bir zihnin en iyi şekilde çalışacağı varsayımına dayandırmaktadır. Duygunun, zekânın kan düşmanı olduğunu, hissetmeyen ve duygusal olmayan bir bilen kişi olabileceğini varsaymaktadır. Yöntemsel ikilik, sosyal dünyaların sosyoloğun bilişsel bağlantıları ve onun diğer ilgileri tarafından kavramsal olarak oluşturulan şeyler yerine sosyal dünyaların sosyoloğun çalışmasında yalnızca “yansıtılmış olan” bir efsane temelinde yer almaktadır. Yöntemsel ikilik uygulayıcısı, genel olarak kendi amacının, sosyal dünyaları kendi “doğal”, kirlenmemiş halleriyle araştırmak olduğunu düşünmektedir. Aslında, fotoğrafçı gibi o “Bana aldırma. Doğal olun. Sanki ben burada yokmuşum gibi davranın” demektedir. Ancak onun gözden kaçırdığı şey, inceleme altındaki grubun sosyoloğa gösterdiği tepkinin, başka bir uyarana karşı gösterilen tepkideki gibi “gerçek” bir karakterin gerçek hâlini ortaya koymasıdır. Ayrıca, bundan başka sosyoloğun gruba karşı gösterdiği kendi tepkisinin, başka herhangi birisi için olduğu kadar sosyal bilim açısından da ilişkili ve önemli bir davranış biçimi olmasıdır. Araştırmaların “kirlenilebileceği” nosyonu, kirlenmemiş araştırmaların olduğunu da varsaymaktadır. Ancak, düşünümsel sosyoloji açısından bütün araştırmalar “kirlenmiştir”. Çünkü hepsi de sınırlı bakış açılarıyla yürütülmektedir ve bütün hepsi her iki tarafı etkileyebilecek ilişkileri kapsamaktadır. Yöntemsel ikilik, sosyoloğun Tanrı benzeri görünmezliğinin bir fantezisini içermektedir. Bunun tersine bir düşünümsel sosyolojinin yöntemsel tekçiliği, sosyologların gerçekten yalnızca ölümlüler olduğuna ve onların kaçınılmaz bir şekilde onları tanıma sürecinde planlanan ya da beklenmeyen şekillerde başkalarını değiştirdiğine veya onlar tarafından değiştirildiğine, tanımanın ve değişimin ayırt edilebilir ama ayrılmaz süreçler olduğuna inanmaktadır. Kendisini, dünyadaki kendi yerini, kendisindeki ve toplumdaki tabii olduğu güçleri bilmeden başkalarını anlayamaz. Düşünümsel sosyoloji, herhangi bir sosyal sistemin sosyoloğun özerkliğini sınırlamak için onu statükonun bir ideoloğuna ve politika savunucusuna ya da sistemin çıkarları adına araçsal olarak görev yapan bir

teknisyene dönüştürmek yönündeki durumunu kabul etmektedir. Bu bağlamda, düşünümsel sosyoloji, temel bir çelişkinin farkındalığı üzerinde yatmaktadır: Bu, sosyolojinin kurumsal gelişimi için en büyük kaynakları sağlayanların, onun bilgi anlayışını en çok saptıranlar olmasıdır. Düşünümsel sosyoloji, seçkinlerin ve kurumların sosyolojiye sağladıkları destek karşılığında bir şeyler istediklerini kabul etmekte, diğer yandan sosyolojinin gelişmesinin, belirli yönlerde gelişmeye izin veren ama eş zamanlı olarak diğer biçimlerde sınırlandıran ve karakterini çarpıtan sosyal bir desteğe dayandığını teslim etmektedir. Kısacası her sosyal sistem, doğumuna neden olduğu sosyolojinin felç olmasında kararlı davranmaktadır. Bu çelişkiyi kabul etmeyen ve kendi hâkim kurumlarının ve seçkinlerinin onun için temel tehlike oluşunu somut bir şekilde anlamayan bir sosyoloji tarafından yapılan “tarafsızlık” iddiası, sistemin sosyoloji üzerindeki hâkimiyetinin örtük bir onayıdır. Bu, onun gururla bağlılık sözü verdiği o tarafsızlığa ulaşamamanın bir kanıtı olmaktadır (Gouldner, 2015: 648-652).

Sosyolojide yeni paradigma arayışları ve metodolojik ilişkisellik bağlamında ele alınması gereken bir diğer yaklaşım pragmatizmdir. Pragmatizm, sosyolojik metodolojide, hâlâ etkili olmayı başarabilen pek çok düalizmin aşılmasında ve *ilişkilisci* bir perspektifin geliştirilmesinde yararlanılabilecek bir yaklaşım olarak öne çıkmaktadır. *Pragmatizm*, birey, eylem ve pratik merkezli bir yaklaşım olarak aslında toplum, yapı ve kuramı da aynı ölçüde önemseyen ve her iki kutup arasında birliktelik tesis etmeye yönelik kaygısıyla, sosyolojik gündemi en çok meşgul eden meselelere temas eden kayda değer bir tartışma içeriğine sahiptir. Bununla birlikte, pragmatizm, John Dewey gibi isimler baz alındığında, bireyi içinde bulunduğu çevreyle olan etkileşimi içerisinde algılayan, problem çözme ve çözüm stratejisi geliştirme odaklı bir sosyal araştırma perspektifi de içermektedir. Pragmatist temelli sosyal araştırmayı izlediğimizde, sosyal dünyamıza ilişkin problemleri tanımlamaya yönelip, onların çözümüne ilişkin, içinde bulunduğumuz durumla ilintili olarak belirli eylem stratejiler üretmek ve bunları pratikle sınamakla, hem kendimizi hem de dünyamızı dönüştürmeye yol açan bir düşünüş tarzını tatbik etmiş oluruz. Bu yönüyle pragmatizm, hem pozitivism ve hermeneutik arasında sıkışmış sosyal bilimlere kuramsal düzeyde bir alternatif getirir, hem de uygulamaya dönük olarak nicel ve nitel araştırma zıtlığını aşmaya yönelik alternatif ve birleştirici bir araştırma tasarımı sunar. Bu bağlamda, pragmatizm, sosyal bilimler metodolojisinde pozitivism ve hermeneutiğe alternatif bir yaklaşım olarak ele alınabilir. Pragmatizm, özellikle Dewey’den hareketle, sosyal bilimlerin doğa bilimleri kadar bilimsel olduğunu, problem odaklı işleyen araştırma uygulamasının “her iki alanın kendine özgü bazı belli farklılıkları içermek kaydıyla” sosyal dünyanın nesnelere de uygulanabileceğini savunan bir dayanak noktası olarak kullanılabilir. Dolayısıyla, pragmatizm, bir tür faydacılık, irrasyonelizm, rölativizm veya davranışçılık olmaktan ziyade, bugün “pragmatik bir dönüş” yaşayan sosyal bilimler metodolojisinde, temel açmazların çözümünde ve yeni tartışma alanları geliştirmede ihtiyaç duyulan envanteri karşılayabilecek temel yaklaşımlardan birisidir (Öztürk, 2015: 72).

Sosyoloji teorileri tarihinde fail/yapı, mikro/makro ayrılaşması ve analizlerinden sonra her iki analizi birleştiren *Metodolojik İlişkisellik*, diyalektik imgelemde sentez yaklaşım olarak ortaya çıkmıştır. İlişkisel sosyoloji olarak ifade edilen yeni yaklaşım, toplumsal hayati toplumsal ilişkileri inceleyerek araştırır. Sosyal teoride ilişkisel fikirler en azından Georg Wilhelm Friedrich Hegel’e kadar uzanır ve Karl Marx, Georg Simmel, Ernst Cassirer, Norbert Elias, Pierre Bourdieu, Michel Foucault, Seyla Benhabib, Bruno Latour ve Nancy Chodorow gibi çığır açan teorisyenlerin eserlerinde rol oynar. İlişkisel sosyoloji Mustafa Emirbayer’in “İlişkisel Bir Sosyoloji İçin Manifesto” adlı makalesiyle 1997’de şekillenmiştir (Powel & Dépelteau, 2015: 16). Tözcü sosyolojinin dünyayı tek-boyutlu okuyan, ondan da kötüsü bireysel farklılıkları özlere bağlayıp, ayrımcı pratiklerin metodolojik zeminini tesis eden habis bakışına karşıt olarak ilişkilisciler, uyumun yanında ihtilafların, bilincin yanında bilinçdışının, politik rezonanstan muaf farklılık kavramının yanıdaysa genelleştirici tahakkümün tezahürlerini okumak konusunda daha istekliler. 1997’de Emirbayer’in sosyologları ilişkisel düşünüp araştırmaya davet ettiği manifestosundan beri son dönemde, sosyal bilimlerde ilişkilisci program monoblok bir biçimde değil, çoğul araştırma programlarıyla ağırlığını koymaya devam etmektedir. Bu çerçevede, “sosyal ağ analizi” araştırma programı inanılmaz ivme kazandı. Charles Tilly’nin “ilişkisel realist” (veya, “çekişmecî siyaset araştırmaları”) programı sadece ABD’de değil dünyanın geri kalanında da sosyal bilim çalışmalarının gündemine girmiştir. “Eleştirel realizm”, Margaret Archer’in çalışmalarıyla, salt bir bilim felsefesi olmaktan çıkıp sosyolojik araştırma programını üretebilen mecra haline gelmiştir. Ayrıca, bu son dönem Pierre Bourdieu’nun sosyolojik mirasının sürdürüldüğü bir dönemdir. Dolayısıyla, ilişkiliscilik, sosyal bilimlerde en yeni ve en güçlü paradigma olarak ele alınmaktadır (Çeğin&Göker, 2015: 14-15).

İlişkisellik yaklaşımında, sosyal düşünürler, Chicago etkilenimli empirik araştırmayı içeren, ama akla John Dewey ve George Herbert Mead’in ilişkisel felsefi düşüncelerini de getiren pragmatist sosyoloji gibi yaklaşımlarla, Bourdieucü sosyoloji gibi daha yapısal yönelimli yaklaşımları uzlaştırma konusunda çaba harcamaktadır. Emirbayer, ilişkisel sosyoloji yaklaşımının yapıcı ve sorun çözücü olmasını, yeni açılımlara ve olanaklara götürmesi gerektiğini, dolayısıyla slogancılığın ötesine geçmesinin önemini vurgular. Aksi takdirde, yeni motto “Artık hepimiz ilişkisel sosyologlarız” olacak ve bu da dinamizm ya da ileriye gidiş demek değil, entelektüel bir durgunluk anlamına gelecektir (Emirbayer, 2012: 8-9). Paradigmaların akışkan evreninde ileride nasıl bir epistemolojik, metodolojik ve etik çözümlenmeler yapılacağını tarih gösterecektir.

Objektiflik İdealinde “Kimlikleri Askıya Asmak” veya “Putları (Hayaletleri) Yıkma” Mümkün mü?

Sosyal bilim paradigmaları bağlamında, *objektiflik* iddialarının gerçekleşip gerçekleşmediği analizimizde görüldüğü gibi, sosyolog ve nesnellüğün nasıl bağdaşabileceği sorunsalı hâlen günümüzde de tartışılmaktadır. Çünkü sosyolog

incelediği toplumsalın içinde bulunmakta, bu toplumsalı fiilen yaşamaktadır; kendisi ve konusu ayrılmaz bir bütün oluşturmaktadır. Sosyolog bu bütünün yaşanmışlığından, tasavvur ve ideallerinden kendisini ne ölçüde soyutlayabilirse, o ölçüde nesnellığe yaklaşmış olacaktır. Ancak, sosyolog da kendi grup, toplum ve kültürünün insanlarıyla, ortak gelenek, alışkanlık, dil, acı ve sevinçleri paylaşmaktadır. Sosyolog da diğer bireyler gibi toplumsalı yaşar; fakat onlardan farklı olarak bu toplumsalın bilincine varma, onu tanıma ve açıklama zorundadır. Bu anlamda, inançlar, değerler, ahlâk anlayışları, mitos ve ideolojiler bilimsel yöntem ve tekniklerle incelemeye açıktır; ancak sosyolog bunlar üzerinde iyi-kötü, doğru-yanlış gibilerinden hiçbir nihai sonuca varamaz; bir değer yargısı oluşturamaz, oluşturmamalıdır. Bu bağlamda sosyolog, her türden “resmileştirilmiş”, kurumsallaştırılmış mitos ve ideolojinin dışında kalmak zorundadır (Tolan, 1991: 331-332). Bu uygulamada mümkün müdür? Yoksa sadece bu ideal midir?

Bu “olması gereken” duruma rağmen, sosyoloğu, içinde yaşadığı grup, sınıf, toplum ve kültürden soyutlamak olanaksızdır. Dolayısıyla, her sosyolojik eser belirli ölçüde ideolojik bir nitelik taşıyacak ve bu ideolojik içeriği nesnel gerçekle bağdaştırabilme başarısını gösterdiği oranda, içerdiği ideolojiye bilimsel sıfatını kazandırabilecektir. Zaten, nesnellik de, nesnellığı araştırma ve onu aşkın bir bilimsel değer ve ölçüt, hatta bir mitos haline getirme girişimi de bir ideolojidir. Pozitivizmden türeyen çağdaş bilimselcilik ideolojisinin kökeni de burada yatmaktadır (Tolan, 1991: 333).

Ancak, evrensel bilimsel yöntemlerin bulunduğu ve o nedenle bilimsel bilginin “objektif” ve “evrensel” bilgi olduğu iddiası, pozitivist bilim ideolojisinin dünyamıza armağanıdır ve bir efsanedir (Arslan, 1992: 124). Bu çerçevede, Hüsamettin Arslan, bilimsel bilginin temelindeki sosyolojik gerçekliği “epistemik cemaat” bağlamında açıklar: O’na göre, evrensel bilimsel yöntemler yoktur, bağlamdan bağlama, epistemik cemaatten epistemik cemaate değişen strateji ve taktikler vardır. Bu anlamda mesela, “doğa”; bilimsel cemaatin normlarında, standartlarında, gelenek ve dogmalarında, dilinde, amaç, ilgi, çıkar ve en önemlisi bilimsel cemaatin ihtilaflarında “kırılmaya uğradıktan” sonra bize ve bilimsel bilgi güç ve meşruiyetini doğadan almaz, onu inşa eden epistemik cemaatten alır. Bir bilgi iddiasının güvenilirlik ve meşruiyet kazanarak “bilimsel” statüde yerini alabilmesi, epistemik statükoyu, epistemik merkezi temsil eden seçkin bilim adamlarının onayına bağlıdır. Hiçbir bilgi iddiası, epistemik monopolün değerlerine, geleneklerine, amaç ve standartlarına, diline uymaksızın “bilimsel” statüsü kazanamaz (Arslan, 1992: 125-126). “Evrensel” ve “objektif” bilgi, insansızlaştırılmış bilgidir. Bilimsel bilgi, toplumdan ve toplumsal etkilerden daha fazla tecrit edilmiş bilgi değildir; daha fazla toplumsallaştırılmış, daha fazla toplumsallaşmış bilgidir. Bilgiyi insani faktörlerden tecrit etme çabası bir türlü imkânsızın peşinde koşma çabasıdır; insansızlaştırılmış bilgi, bir imkânsızlıktır (Arslan, 1992: 128). Mills’e göre, değerler, araştırma probleminin seçimi, formüle edilmesi ve çözüme kavuşturulmasında etkilidir (Mills, 2016: 107).

Bourdieu’ya göre, gündelik hayatta, pratikte, objektivizm ve sübjektivizm arasında daimî bir mücadele söz konusudur. Herkes kendi öznel temsilini nesnel bir temsilmiş gibi dayatmanın peşindedir. Egemen kişi, kendi istediği şekilde algılanmayı dayatmak adına kullanabileceği araçlara sahip olandır. Siyasal yaşamda, herkes rakiplerine karşı objektivisttir. Aslında başkaları söz konusu olduğunda hepimiz her zaman objektivistizdir. Bourdieu’ya göre, objektivist bilim ile bir tür terörizm arasında bir suç ortaklığı vardır. Bilimci duruşun özündeki objektivizm eğilimi, toplumsal evrende sahip olunan birtakım hususi konumlarla bağlantılıdır, özellikle de dünyayı düşünce yoluyla egemenlik altına alan bir araştırmacı konumuyla. Mesela, ekonomizm, ekonomiyi daha çok bilenleri baştan çıkarır. Objektivizm ve sübjektivizm arasındaki karşıtlık, şeylerin doğasından kaynaklanır; tarihsel mücadelenin ta kendisidir bu aslında. Marx’ın Bakounine’in hakikatini görme şansı, Bakounine’in kendi kendisinin hakikatini görme şansından daha fazladır, aynı şekilde Bakounine’in de Marx’ın hakikatini görme şansı Marx’ın kendisinden daha fazladır. Ancak her hâlükârda hiçbir zaman aynı anda hem Marx hem de Bakounine olma ihtimali söz konusu değildir. Hiç kimse toplumsal uzamın aynı anda iki farklı mahallinde yer alamaz. Kişinin toplumsal uzamda belirli bir noktada bulunması muhtemel birtakım subjektivist ve objektivist hatalarla bağlantılıdır (Bourdieu, 2016: 113-114). Bu hatalar aslında sosyal bilimcinin bizatihi içinde bulunduğu toplumu araştırmasının bir sonucudur.

Suje konumundaki sosyal bilimcinin bilgi üretirken incelediği nesnenin bizatihi insan olması ve değişken olması objektiflik olgusunu tartışmalı hale getirmektedir. Öncelikle sosyal bilimcinin dahil olduğu epistemik cemaatin onu sınırlandırması yanında sosyal bilimcinin kimlik bileşenleri nesneyi incelerken göreceli bakmasına yol açmaktadır. Sosyal bilimcinin toplumsal cinsiyet, milliyet, ırk, sosyal tabaka, din, etnisite, ideoloji gibi kimlik unsurları, incelediği nesneye objektif bakmasını engelleme ihtimali taşımaktadır. Bu çerçevede, “olması gereken” sosyal bilimcinin konu seçiminden, araştırmaya ve rapor yazımına kadar bütün süreçlerde “kimliklerini askıya asması”dır. Bunu yapabilme ihtimali sosyal bilimler metodolojisi, epistemolojisi ve etik tartışmalarının başat problemiğidir.

Kimlikleri askıya asma metaforunu doğa bilimlerinde objektiflik olgusunu sağlamak için, Bacon tarafından insanın yöntemli düşünmesini sağlamak amacıyla 17. yüzyılda yazdığı *Novum Organum* adlı eserinde analiz ettiği *idol* (*put, hayalet*) olarak ifade ettiği ön yargılardan arınmakla ilgilidir.

Bacon, araştırma yaparken objektif olmak için insan zihninin ön yargılarından temizlenmesi gerektiğini ifade eder. Bu çerçevede Bacon “*idol*” (*put*) kavramını, doğruyu görmemizi ve objektif olmamızı engelleyen şey ya da ön yargı anlamında kullanmıştır. Söz konusu olan idoller ise şunlardır: Kabile idolleri, Mağara idolleri, Pazar idolleri, Tiyatro idolleri.

Kabile (Soy) İdolleri: Bütün insanlarda bulunur. İnsanın kendisini her şeyin ölçüsü olarak görmesi, duyularını ve algılarını evrene değil kendisine yönlendirmesi, insan zihninin içbükey ve dışbükey aynalar gibi nesnelere

çarpıtması bir kabile idolüdür. İnsanın algılama yetisi, istek ve tutkulara açıktır ve sistemini buna göre kurar. Dolayısıyla kabile idolleri, insanın ruh yapısından, ön yargılarından, sınırlı yetilerinden ve tutkularından, duyuların yetersizliğinden ve intibaların biçiminden kaynaklanır (Bacon, 2012: 19-21).

Mağara İdoller: Mizaç, eğitim, zihnin ve beden yapısı, kişilerle ilişkiler, otoriteler vs. gibi birtakım sebepler 'tabiat'ın ışığını karartır ve kişiyi mağara idolüne sokar. Mağara idolü, her bir ferdin, ayrı ayrı kendisinde bulunan idoldür. Herakleitos'un sözü bunu çok güzel açıklar: "İnsanlar, bilgiyi küçük dünyada ararlar, büyük ve müşterek dünyada değil." Mağara idolünü meydana getiren sebepler arasında en çok uyarı gerektiren ve algılama yetisini en çok kirleten durum, bazı insanların uğraştıkları tikel bilimlere bağlı kalmaları ve sık sık onlara başvurmalarıdır (Bacon, 2012: 21). Bacon'un vurguladığı bu durum, günümüzde bilimlerin aşırı uzmanlaşma ile salt kendi sınırlarından ve gözlüklerinden inceledikleri olayı tek boyutlu irdelemeleri, yani bütünü görememeleri ve yabancılaşmaları sorununa tekabül etmektedir. Bacon'a göre, mağara idollerine diğer bir örnek, insanların felsefi ve bilimsel eğilimleri arasındaki en temel farktan kaynaklanır. Kimileri şeylerin farklılıklarına, kimileri ise benzerliklerine dikkat eder. Sentez ve analizdeki bu aşırılık da insanları mağara idolünü oluşturur. Ancak, ciddi çalışan ve zeki olan birisi düşüncelerini süzgeçten geçirir, farklılıkların içinden geçerek bir nokta üzerinde durabilir. Diğerleri gibi aşırılığa kaçmaz. Ayrıca, belli çağların lehine çalışmak da bir mağara idolüdür. Bazıları İlk Çağ'a hayrandır, bazıları yeniliğe kucak açar. Bazıları da eskileri atmadan, yeniliğe karşı çıkmadan orta bir yol tutturur. Bu tutumlar felsefe ve bilimlere zararlıdır. Doğru bir hüküm vermeye engeldir. Çünkü algılama yetisini acele ile tasdiğe sevk ederler. Bu nedenle bu tutumlar bırakılmalıdır. Doğruluk değişken olan zaman parçalarında değil, sonsuz olan 'tabiat' ve tecrübenin ışığında aranmalıdır. Dolayısıyla, mağara idolünden kurtulmak için, 'tabiat'ı temaşa eden kişi algılama yetisine aldığı ve algılama etisinde bulunan her şeyden şüphe etmelidir (Bacon, 2012: 21-22).

Pazar İdolü: İnsanın diğer insanlarla ilişkilerindeki anlaşma vasıtası dilden kaynaklanır. Kelimelere yanlış anlamlar yüklenmesi her şeyi karışıklığa itmiş ve insanları yanlışla sürüklemiştir. Bu nedenle pazar idolü, en kaygı verici idol türüdür. İnsanlar, kendi akıllarının kelimeleri yönlendirdiğini zannederler. Ancak, kelimeler ve isimler algılama yetisini kuşatmıştır. Yanlış oluşturulmuş bu kelimeler, sıradan zihinlere açıktır ve zihni yönlendirirler (Bacon, 2012: 23). Kullanılan kavramların somut gerçeklikleri açıklayamaması önyargılara neden olur. Sosyal bilimlerdeki kavram karmaşası gibi.

Tiyatro İdolü: Bu idol, 'tabiat'ı kurgularla anlamaktır. Dünyayı maymunca taklit etmektir. Doğuştan gelmez. Dogmalar, gelenek, astroloji, simya, büyü faaliyetleri batıl inançlar bu idolün kaynağını teşkil ederler (Bacon, 2012: 24). Yani, doktrinler (ideolojiler) ve otoritelere bağlanmanın yarattığı peşin hükümler ile otoritelerin fikirlerine dogmatik itaat etmek tiyatro idolünü oluşturur.

Deneyciliğin temsilcisi olan Bacon dışında, rasyonalizmin temsilcisi olan Descartes de, bilgi üretme sürecindeki hatalara değinmiştir.

İlk hata, çocuklukta edinilen peşin hükümlerin yetişkin olduktan sonra da yanılabilmesidir.

İkinci hata, Yanılığlara neden olan peşin hükümlerin devam ettirilmesidir.

Üçüncü hata, zihnin zamanla tembelleğe alışmasından dolayı peşin hükümlerden kurtulamamasıdır.

Dördüncü hata, kelimelere bağlılıktır. Fikirleri ifade eden kavramların realitedeki karşılığına göre değil alışılmış şekilde eski anlamlarıyla ifade edilmesidir.

Descartes, bu hata kaynaklarından kurtulmak için aklın temelde olduğu “metodik şüphe” için dört kural önerir:

Açıklık ve seçiklik: Peşin hükümlerden kurtularak ele alınan konunun açık ve seçik olarak önyargısız araştırılmasıdır. Apaçık bilgiye ulaşabilen insan, başkalarının gözü ile görme ve başkalarının kafası ile düşünme hatalarından kurtulabilir. Descartes’e göre, açık ve seçik bilgiden bizi mahrum eden ve zekâmıza hükmeden etki “efendilerdir”. Dış efendiler, bizden önce yaşamış büyük düşünürlerin hükümleridir. İç efendiler ise, kendi önyargılarımız, istek ve eğilimlerimizdir. İç efendiler, dış efendilerden daha tehlikelidir.

Analiz (tahlil, ayırım): Matematikte olduğu gibi problemin unsurlara ayrılıp çözümlenmesinin bütün bilimlerde uygulanabilmesidir.

Sentez (terkip, birleştirme): Unsurlarına ayrılan sorunsalın tekrar biraraya getirilerek bütünü görebilmek.

Sayma: Ayrıştırdığımız unsurları birleştirme sürecinde kontrol etmek için gerekli olan kuraldır (Bilgiseven, 1982: 34-38).

Bacon ve Descartes’in 17. yüzyılda belirlediği bu unsurlar günümüzde de geçerliliğini korumaktadır. Bütün sosyal bilim tarihi, doğa bilimi gibi pozitif bir bilim olma hedefinde objektifliğin nasıl sağlanacağı üzerine sorgulamalarla geçmiştir. Gouldner’e göre benliğin bilgi sistemlerinden soyutlanabileceği varsayımı sadece bir efsanedir (Gouldner, 2015: 647).

Sosyoloji tarihinde ilk başlangıçta pozitivist paradigma çerçevesinde objektiflik adına doğa bilimleri metodolojisi taklit edilirken; insan, toplum ve kültüre içkin sübjektifliğin ve göreceliğin farkına varılmasıyla hermeneutik gelenek kullanılmıştır. Bunun dışında, sosyoloji tarihinde her dönem farklı araştırma tasarımları moda olmuştur. Bu çerçevede, Mills, *Sosyolojik Tahayyül (Muhayyile)* adlı eserinde, makro analize dayanan Gösterişli Teori (Grand Teori) dışında, Yalıtılmış Ampirizm (soyutlanmış deneyimciliği) de eleştirmiştir. Kamuoyu ve kitle iletişim araştırmalarında yoğun olarak kullanılan ve seçilmiş bir

örnekleme uygulanan anket veya mülakatların istatistiksel sonuçlarından araştırma yapılmasının da eksikliklerini irdelemektedir (Mills, 2016: 41-104).

Mills'in, sosyolojik tahayyül için düşünsel zenaatkârlığın geliştirilmesi bağlamında önerdiği kurallar şunlardır:

İyi bir zanaatkâr olun: Yöntem ve teknik fetişizminden kaçının. Bırakın herkes kendi kendisinin yöntembilimcisi ve teorisyeni olsun. Teknisyenlerden oluşan araştırma ekiplerinin egemenliğine karşı bireysel çalışın.

Kesilip biçilmiş kavramların Bizans usulü çapraşıklığından ve laf ebeliğine dayalı üslupçuluktan kaçınin: Çalışmalarınızda anlaşılır ifadeler ve kavramlar kullanın.

Çalışmalarınızı tarihsel gerçeklik boyutuyla irdeleyin, fakat bağınaz olmayın.

Sadece dar muhitleri değil, muhitlerin örgütlendiği toplumsal yapıları ve karşılıklı etkileşimlerini inceleyin: Sadece gazeteciler gibi kısa vadeli zaman aralıklarıyla küçük araştırmalar değil, zaman aralığını geniş tutarak ve tarihsel açıdan karşılaştırma yaparak inceleyin.

Tarihe, biyografiye ve biyografi ile tarihin kesiştiği toplumsal yapıya ilişkin problemler konusunda sürekli çalışın.

Kadınları ve erkekleri, tarihsel ve toplumsal failer olarak anlamaya çalışın (Mills, 2016: 288-291).

Aslında Mills'in sosyolojik tahayyülde vurguladığı, Gouldner, Bourdieu ve Giddens'in de analizlerinde anlam bulan; metodolojik bütüncülük ve metodolojik bireycilikten sonra yeni zamanlarda geliştirilen metodolojik ilişkisellik, özne nesne ayrımı yerine özne ve nesne arasındaki ilişkiselliğe vurgu yapar.

Sonuç Yerine

Sosyal bilimlerde ve özelde sosyolojik araştırmalarda objektiflik bir efsane olmasına rağmen, “olabildiğince objektiflik” için süje konumundaki sosyal bilimcinin kendini ve içinde yaşadığı toplumu bilmesi önem taşır. Bu çerçevede, Sokrates'in “Kendini bil” mottosu ve Yunus Emre'nin şu dizeleri bize rehberlik sağlar. “İlim ilim bilmektir. İlim kendin bilmektir. Sen kendini bilmez isen. Ya nice okumaktır”.

Kendini bilmek dışında diyalektik bakış açısıyla olaylara bakmak önem taşır. Sadece kendi bildiğimiz ve doğru zannettiğimiz kuramlar ve açıklamalar olmadığını, farklı çözümler de olduğunu bilmek ve araştırmak şarttır. Diyalektik imgelemde “tez-antitez ve sentez” süreci, bilimsel araştırmalarda kullanılmalıdır.

İnsanı, toplumu ve kültürü araştıran sosyal bilimlerin nesnesini tanınması, açıklaması ve anlayabilmesi için “empatik” bakış açısını kullanması önemli katkı sağlar. Bu bağlamda Mevlana'nın şu dizeleri empatiyi çok iyi betimlemektedir.

“Benim hayatımı yargılamadan önce,
 Benim ayakkabılarımı giy ve
 Benim geçtiğim yollardan, sokaklardan, dağ ve ovalardan geç.
 Hüznü, acıyı ve neşeyi tat.
 Benim geçtiğim senelerden geç, benim takıldığım taşlara takıl.
 Yeniden ayağa kalk ve aynı yolu tekrar git, benim gittiğim gibi.
 Ancak ondan sonra, beni yargılayabilirsin.”

Son söz olarak, sadece bizim bildiğimiz ve kutsadığımız şeyler doğru bilgi değildir. Bizim bildiğimizin dışında da doğrular vardır. Sosyolog olmak, hiç kimseyi ve hiçbir fikri ötekileştirmeden anlamaya çalışmaktır. Aksi takdirde, bilim değil metaforik anlamda kurgusal film yapmış oluruz. Zor da olsa, Aristoteles’in önerdiği mesotes (doğru orta) kavramı çerçevesinde iki aşırı uçlarda tek boyutlu bakış açısı yerine, orta yolu bulmak ve çoğul bakış açılı analiz yapmak en idealidir.

Kaynakça

- Alkan, E. Ö. (2015). Sosyolojide Temel Metodolojik İkilikler ve Bunları Aşma Girişimleri. *İnönü Üniversitesi Uluslararası Sosyal Bilimler Dergisi*, Cilt 4, Sayı 1.
- Arslan, H. (1992). *Epistemik Cemaat. Bir Bilim Sosyolojisi Denemesi*. İstanbul: Paradigma.
- Bacon, F. (2012). *Novum Organum, Tabiatın Yorumu ve İnsan Alemi Hakkında Özlü Sözler* (Sema Önal, Çev.). İstanbul: Say.
- Bayhan, V. (1997). *Üniversite Gençliğinde Anomi ve Yabancılaşma*. Ankara: Kültür Bakanlığı.
- Bilgiseven, A. K. (1982). *Sosyal İlimler Metodolojisi*, İstanbul: Filiz Kitabevi.
- Bourdieu, P. (2012). Toplumsal Uzay ve Sembolik İktidar. *Tözcülüğün Tasfiyesi. İlişkisel Sosyolojide Temel Yaklaşımlar*. (Der: Güney Çeğin ve Emrah Göker). Ankara: NotaBene.
- Bourdieu, P. & Löic W. (2014). *Düşünsel Bir Antropoloji İçin Cevaplar* (7. Baskı) (Nazlı Ökten, Çev.). İstanbul: İletişim.
- Bourdieu, P. (2016). *Sosyoloji Meseleleri* (Filiz Öztürk, Büşre Uçar, Mustafa Gültekin, Aslı Sümer, Çev.). Ankara: Heretik.
- Çeğin, G. & Emrah G. (2012). Tözlere Elveda: İlişkisel Sosyolojinin Alâmeti Farikası. *Tözcülüğün Tasfiyesi. İlişkisel Sosyolojide Temel Yaklaşımlar*. (Der: Güney Çeğin ve Emrah Göker). Ankara: NotaBene.
- Emirbayer, M. (2012). İlişkisel Bir Sosyoloji İçin Manifesto, *Tözcülüğün Tasfiyesi. İlişkisel Sosyolojide Temel Yaklaşımlar*. (Editör: Güney Çeğin-Emrah Göker). Ankara: NotaBene.

- Çetintaş, A. (2015). Sosyolojik Kuramlara Hâkim Temel Paradigmalar Çerçevesinde Toplum-Birey DUALİZMİ. *İnönü Üniversitesi Uluslararası Sosyal Bilimler Dergisi*, Cilt 4, Sayı 1.
- Dikeçligil, B. (2009). Sosyal Bilimler Epistemolojisinde Sorunların Kaynağı: Ontolojiyi Unutmak. *Toplum Bilimleri Dergisi*, Ocak-Haziran 2009/1-3, Ankara.
- Durkheim, E. (1994). *Sosyolojik Metodun Kuralları* (2. Basım) (Enver Aytekin, Çev.). İstanbul: Sosyal.
- Esgin, A. (2007). Batı Sosyolojisinde Metodolojik Problemler: Pozitivizm-Hermeneutik İkiliği. *Sosyoloji Yıllığı 16, Bilim Sosyolojisi. Bilim tarihi ve Yöntem*, (Editörler: Ertan Eğribel-Ufuk Özcan), İstanbul: Kitabevi.
- Giddens, A. (2013). *Sosyolojik Yöntemin Yeni Kuralları. Yorumcu Sosyolojilerin Pozitivist Eleştirisi* (2. Basım) (Ümit Tatlıcan- Bekir Balkız, Çev.). Ankara: Sentez.
- Giddens, A. (1993). *Sosyoloji. Eleştirel Bir Giriş* (R. Esengün- İ. Öğretir, Çev.). İstanbul: İhtar.
- Gouldner, A. W. (2015). *Batı Sosyolojisinin Yaklaşan Krizi* (Mesut Şenol, Çev.). Sakarya: Sakarya Üniversitesi Kültür.
- Köseihal, N. Ş. (1993). Le Play Okulu ve Türkiye'deki Etkisi. *Toplumbilim*, Sayı 2, İstanbul.
- Kutluer, İ. (1985). *Modern Bilimin Arkaplanı*. İstanbul: İnsan.
- Mills, C.W. (2016). *Sosyolojik Tahayyül* (Ömer Küçük, Çev.). İstanbul: Hil.
- Neuman, W. L. (2008). *Toplumsal Araştırma Yöntemleri Nitel ve Nicel Yaklaşımlar* (Sedef Özge, Çev.). Cilt 1, 2. Baskı, İstanbul: Yayın Odası.
- Rabinow, P. & William S. (1990). *Yorumcu Eğilim: Bir Yaklaşımın Doğumu. Toplumbilimlerde Yorumcu Yaklaşım* (Taha Parla, Çev.). İstanbul: Hürriyet Vakfı.
- Ringer, F. (2003). *Weber'in Metodolojisi, Kültür ve Toplum Bilimlerinin Birleşimi* (Mehmet Küçük, Çev.). Ankara: Doğu Batı.
- Ritzer, G. & Jeffery S. (2014). *Sosyoloji Kuramları* (Himmet Hülür, Çev.). Ankara: De Ki.
- Öğütler, V. (2013). *Metodolojik Bireyciliğin Eleştirisi*. İstanbul: Ayrıntı.
- Öztürk, E. (2015). Emile Durkheim'in Pragmatizm Üzerine Fikirleri. *İnönü Üniversitesi Uluslararası Sosyal Bilimler Dergisi*, Cilt 4, Sayı 1, 2015, s. 57-74.
- Öztürk, E. (2013). Sosyolojide Nesnellik Sorunu Bağlamında Max Weber'in Pozitivizm-Hermeneutik İkiliğini Aşma Girişimi. *Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 2013, 4(1).
- Sarıbay, A. Y. (1994). İslami Sosyoloji: Postmodern Bir Sosyoloji mi?. *İslami Araştırmalar*, cilt 7, sayı 2, Ankara.
- Suğur, N. (2009). *Sosyolojide Araştırma Yöntem ve Teknikleri*. Eskişehir: Anadolu Üniversitesi.
- Tolan, B. (1991). *Toplumbilimlerine Giriş* (3. Baskı). Ankara: Adım.
- Zencirkıran, M. (2016). *Sosyoloji* (4. Baskı). Bursa: Dora.